

**FAZLULLAH RUZBİHAN HUNCİ'NİN SÜLÛKU'L-MÛLÛK ADLI
ESERİNDE İMÂMET VE SALTANAT**

Yunus Kaplan*

Öz

İslam siyaset düşüncesinin önemli kavramlarından olan imâmet ve saltanat, ilk yüzyıllarda daha çok kelâm ve fıkıh eserlerinde incelenmiştir. Daha sonra siyaset ve ahlak eserlerinde de incelenen bu kavramlar, siyasetnâmelerin temel konularından biri haline gelmiştir. Siyasetnâmelerde imâmet ve saltanat kavramlarının anlamı, imâmetin zorunluluğu meselesi, imam tayinindeki şartlar, imam olacak kişide bulunması gereken vasıflar ve daha birçok konu İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde işlenmiştir. Ünlü tarihçi Ebu'l-Hayr Emînuddin Fazlullah Rûzbihan Huncî'nin (ö.927-1521) yaşadığı dönemin siyaset eserleri arasında önemli bir yere sahip olan *Sülûku'l-mülûk* adlı siyasetnâmesi de İslam siyaset düşüncesi açısından incelenmesi gereken özgün bir eserdir. Bu çalışmada eserde yer alan imâmet ve saltanatla ilgili düşünceler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fazlullah Rûzbihan Huncî, İslam Siyaset Düşüncesi, Siyasetnâme, İmâmet, Sultan.

**THE CONCEPT OF THE İMAMATE AND SULTAN AT SULÛKU'L-MULÛK OF
FADLALLAH RÛZBİHAN KHUNCİ***

Abstract

The imamate and sultanate which are one of the most important concepts of Islamic political thought are discussed in more theology and jurisprudence (fiqh) works in the first times. Then these concepts have become one of the main subjects of the advice books which are known as siyasetnamah.

*Yrd. Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, yunuskaplan13@gmail.com.

* Bu çalışmada eserin Farsça'dan Türkçe'ye tercümesinde bana yardımcı olan değerli arkadaşım Arş. Gör. Emrullah YAKUT'a teşekkür ederim.

In these works, the meaning of the concept of imamate and sultanate, the issue of the necessity of imamate, terms of imam assignment and imam's qualifications were examined in the context of Islamic political thought. Fadlallah b. Rûzbihan Khunji's (d. 927-1521) study *Sulûku'l-mülûk* is an original work of Islamic political thought and this siyasetnamah need to be examined in the terms of imamate and sultanate. For this purpose, in this article the concepts of imamate and sultanate are examined.

Keywords: Fadlallah Rûzbihan Huncî, Sülûku'l-mülûk, İslamic Political Thought, Siyasetnamah, Imâmate, Sultan.

Giriş

Maverdî (ö.450/1058), Gazalî (ö.505/1111), İbn Haldun (ö.808/1406) ve Devvanî (ö.908/1502) gibi birçok siyaset düşünürü; peygamberden sonra risâlet makamının kim tarafından temsil edileceği, bu temsiliyetin şartları, sınırları ve ahlaki boyutları gibi İslam siyaset düşüncesinin temel soruları üzerinde durmuşlardır. İmamet kavramı çatısı altında birleştirilen bu sorular, siyaset düşünürleri tarafından İslam siyaset felsefesinin merkezinde konumlandırılarak; imâmetin mahiyeti, değeri, sahip olduğu otoritenin meşruiyeti gibi konular etrafında cevaplanmaya çalışılmıştır.¹

Eş'arî'nin de belirttiği üzere Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilafların imâmetle ilgili olması² ve bu ihtilafların daha sonra kelâm, fıkıh ve siyaset düşüncesi tartışmalarında belirleyici rol oynaması, meselenin sadece İslam mezhepleri tarihinin değil aynı zamanda İslam siyaset düşüncesinin de konusu olduğunu ortaya koymaktadır.³ Bu zeminde dört halife dönemi hilafet

¹ Hz. Peygamber'in vefatından sonra risâlet makamını temsil eden en üst makam olarak tarif edilen imâmet kavramıyla ilgili olarak bkz. Mustafa Öz-Avni İlhan-M. Akif Aydın, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), c. XXII, s. 201-207.

² Ebul-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (thk. Naim Zerzor, y.y.:el-Mektebetül-asriyye, 2004-1426), c. I, s. 21. Ayrıca bkz. Ebul-Mansûr Abdulkâhir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak ve Beyânül-fıraki'n-nâciye*, (Beyrut: Darul-afâkil-cedîde, 1977), c. I, s. 7.

³ İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe başta Bağdadî'nin *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eseri ve Şehristanî'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eseri olmak üzere Mezhepler Tarihi ve "Fırak" kitaplarında incelenen imâmet konusu aynı zamanda Maverdî, Ferrâ, Cüveynî, İbn Teymiyye gibi düşünürler tarafından da ele alınmıştır. Meselâ bkz. Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, (Kahire: Darul-Hadis,

tartışmalarından başlayarak daha çok Şii, Sünnî ve Mu'tezilî imâmet teorilerinde ele alınan ve daha sonra kelâm'ın ve fikh'in konusu olarak doktrin boyutunda da tartışılan imâmet problematiğinin firkalaşma sürecinin tamamlanmasıyla birlikte güç merkezine göre şekillenen bir yön çizdiği görülmektedir. Sorunun kavramlaştırma sürecinin, siyaset ve iktidar erkinin Müslümanların düşünme kapasitesini ve Müslüman toplumların dinamiklerini etkileme ölçüsünde var olmaya devam ettiği ve İslam firkalarının ortaya çıkışı ve varlık iddialarının temel meselesi olarak tekemmül ettiği anlaşılmaktadır.⁴

Müslümanlar arasında "iktidar" ve "değer" tartışmalarının henüz entelektüel düzleme taşınmadığı ve firkalaşmanın somut hale gelmediği "asr-ı saadet" döneminde imâmet tartışmaları halifenin kim olacağı problemi etrafında yoğunlaşırken, Cemel-Sıffin (36-657) savaşlarıyla başlayan "firkalaşma dönemi" imâmet tartışmaları ise kelâm, fıkıh ve siyaset felsefesi teorilerinin konusu olarak belirginleşmiştir.⁵ Bu minvaldeki kelâmî imâmet tartışmalarında daha çok imâmetin mâhiyeti, kavramsal sınırları ve imâmın görevleri gibi konular incelenmiştir.⁶ İmâmet konusu fıkıh metinlerinde daha çok devlet idaresi ile ilgili konular çerçevesinde ele alınmıştır.⁷ İslam tarihi literatüründe ise imâmet tartışmaları hilafet kavramı etrafında temerküz etmiştir.⁸ Siyaset felsefesi tarihi açısından imâmet, teşekkül döneminde daha çok kelâm ve fıkıh metinlerinde ele

ts.), c. I, s. 24; Ebû Yalâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, (nşr. Muhammed Hamid el-Fakiy, Beyrut: Darul-Kutubul-İlmiyye, 2000), s. 22; Cüveynî, *el-Guy'asü'l-ümem fil-tiyasi'z-zulem*, (nşr. Abdulazim ed-dîb, y.y.: Mektebetü İmamü'l-Haremeyn, 1401), c. I, s. 35; Necmuddîn Tarsusi, *Tuhfetü't-Türk* (thk. Abdulkerim Muhammed Muti'el-Hadavî, y.y., ts.), s. 17.

⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, (y.y.: Müessesetül-Halebî, ts.), c. I, s. 12.

⁵ Bkz. Avni İlhan, "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. I, İzmir, 1983, s. 138.

⁶ Gazalî, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, (thk. Abdullah Muhammed el-Halilî, Beyrut: Darul-kütübül-ilmiyye, 2004), s. 130; Cüveynî, a.g.e., s. 19.

⁷ Bkz. Cüveynî, *el-Burhân fi Usûlil-Fikh*, (thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut: Dârul-kütübül-ilmiyye, 1997), c. I, s. 226; Ebu İshak eş-Şirazi, *et-Tabsira fi usûlil-fikh*, (thk. Muhammed Hasan Heytev, Şam: Darul-Fikr, 1403), s. 363; M. Akif Aydın, a.g.m., s. 204.

⁸ Muhammed b. Ali el-Umrânî, *el-Enbâ' fi Târihi'l-hulefâ*, (thk. Kâsım es-Samirâi, Kahire: Darul-âfâki'l-Arabiyye, 2001), s. 47-48. Ayrıca hilafet konusuyla ilgili olarak bkz. Şemseddin ibnül-Ezrâk, *Bedâi'u's-sülûk fi Tabai'il-mülûk*, (thk. Ali Sâmî en-Neşşâr, Bağdat: Vizâretül-Alâms, ts.), s. 90.

alınırken daha sonraki süreçte “fikhî siyaset” eserlerinin, siyasetnâme ve nasihatnâmelerin ortak konusu olarak ele alınmıştır.⁹ İmâmetle ilgili ilk sistemli-teorik tartışmaların Emevîler devrinde başladığı anlaşılmaktadır. Bu tartışmalarda belirgin hale gelen imâmet tartışmaları, peygamberlik makamının varlığını içeren dini liderlikle birlikte dünyevi-siyasi liderliği de kapsayan teorik tartışma alanlarıdır.¹⁰ Teşekkül dönemi sonrasında İslam fırkalarının yapılanmalarını tamamlaması ve imâmetle ilgili değerlendirmelerin teorik çerçevesinin tekemmülü neticesinde elde edilen siyasi güce paralel olarak imâmet tartışmaları, güç-değer bağlamında reel politiğin de konusu haline gelmiştir. Böylece politik güç ve iktidar üzerinden gelişen siyasi firkalaşma hareketleri, siyaset mücadelelerinde ortaya çıkan kelâmî tartışma alanlarını genişletirken; reel politik alana yansıyan nazari tartışmalar, imâmet kavramı üzerinden sürdürülmüştür.¹¹

Emevî ve Abbasî hanedanlıklarının Hz. Ali soyundan gelenlere karşı sergiledikleri olumsuz tavırlar, imâmet ve imâmın masumiyeti ile ilgili teorilerde Şîi doktrinin güçlenmesinde etkili olmuştur.¹² Şîi siyaset teorilerinin kurucusu olarak kabul edilen Hişam b. Hakem (ö.179-795), genel anlamıyla imâmet teorisinin temelini atmıştır.¹³ Bu sistemde imâmetin mahiyeti, dini ve hukuki açıdan imâmetin tarifi, ümmetin imâmı olacak kişide aranan özellikler, imâmın seçilme ve azledilme yöntemi gibi konular sadece Şîa'nın değil diğer fırkaların da imâmet teorilerinin merkezine oturmuştur. İmâmet ile ilgili ilk doktriner

⁹ Bkz. Maverdî, a.g.e., s. 24; Ebû Yalâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, (nşr. Muhammed Hamid el-Fakiy, Beyrut: Darul-Kutubu'l-İlmiyye, 2000), s. 22; Cüveynî, *el-Ğuyâs*, s. 35, Necmuddin Tarsusî, *Tuhfetü't-Türk*, (thk. Abdulkerim Muhammed, y.y., Muti'el-Hadavî, ts.), s. 17.

¹⁰ Bkz. Şemseddin Osman Kaymaz ez-Zehebî, *el-Müntekâ min Minhâci'l-i'tidal fi Nakdi'l-Kelâm-i Ehli'r-Rafd-i ve'l-İ'tizâl*, (thk. Muhibbuddin el-Hatib, y.y., ts.), s. 368.

¹¹ Niyazi Kahveci, *İslam Siyaset Düşüncesi*, (Ankara: Sinemis Yayınları, 2012), s. 67.

¹² İbn Nedim, *el-Fihrist*, (thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Darul-Ma'rife, 1997), s. 271; Hasan Onat, "Şîi İmâmet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1992), c. XXXII, s. 89.

¹³ Cafer es-Sâdık'ın dostu olan Hişam, İmamiyye Şîa'sının temel görüşlerini sistemleştiren kişi olarak kabul edilir. Bkz. İbn Nedim, a.g.e., s. 217; Mustafa Öz, "Hişam b. Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), c. XVIII, s. 154.

tartışmaların başladığı dönemlerde kelâmın problem alanlarından biri haline gelen imâmın kudsiyeti, ismet ve masumiyet gibi meseleler felsefi teorik tartışmaların da mihverinde yer almıştır.¹⁴

Şîi doktrinde imâmet daha çok meşru kabul edilen devlet başkanlığı meselesini; hilafet ise devlet idaresini ilgilendiren pratik alanları içermektedir. Sünnî bakış açısında da benzer şekilde imâmet devlet başkanlığı anlamında kullanılmıştır. Her iki doktrinde de imâmet geniş anlamıyla devlet, iktidar ve otorite anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle Müslümanların siyasi bir yapı etrafında nasıl toplanacakları, doğru siyasetin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili tartışmaların imâmet kavramı etrafından cereyan ettiği görülmektedir.¹⁵ Mu'tezile kelâmcılarının da imâmeti tartışma konusu olarak ele aldıkları görülmekle birlikte sistemli bir imâmet teorisini Kadı Abdulcebbar'da (ö. 415-1025) görmek mümkündür.¹⁶

Ehl-i Sünnet uleması, imâmet konusunu ele alırken aşırılıkların ortaya çıkardığı fikri kırılmalara karşı özellikle de Şîi imâmet teorilerine karşı görüş beyan etme sadedinde tartıştıkları imâmet konusunu daha sonra kelâm metinlerinin asli konusu haline getirmişlerdir. Bu çerçevede ilk dört halifenin imâmeti meşru kabul edilmekle birlikte imâmet teorilerini bu halifelerin uygulamalarındaki esaslar üzerine bina etmişlerdir.¹⁷

¹⁴ Bkz. Eş'arî, *Makalatu'l-İslamiyyîn*, s. 33-34.

¹⁵ M. Âkif Aydın, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA)(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000) c. XXII, s. 202.

¹⁶ Osman Aydın, "Mu'tezilî Siyaset Düşüncesinde Değişim Süreci: Kâdi Abdulcebbar'ın İmâmet Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5-1, (2005): 117; Aydın, "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dini Araştırmalar* 7, (2000): 17-18.

¹⁷ Bkz. Eş'arî, *el-İbâne 'an usûlûd-diyâne*, (Thk. Fukya Hüseyin Mahmud, Kahire: Daru'l-Ensâr, ts.) s. 252-260.

İslam Siyaset Düşüncesi Tarihinde İmamet Tartışmalarının Temel Problem Alanları

İmametle ilgili tartışmalarda ortaya çıkan en önemli problem alanı adaletin sağlanması, zulmün ortadan kaldırılması maksadına ulaşmada imâmetin ilan edilme koşulları ve imâmın meşruiyeti sorunudur. Bu sorun çerçevesinde imâmda bulunması gereken vasıflar, ahlaki sorumlulukları ve hukuki müesseselerin tesisi ve işler halde tutulması hususunda imâma düşen görevlerin nelerden ibaret olduğu sorusu belirleyici rol oynamıştır.

Adaletle ilişkilendirilerek ele alınan diğer bir problem alanı, imâmın toplumla olan ilişkisi ile ilgilidir. Müslümanlardan oluşan ve İslam toprağı sayılan beldelerde en üst makamda idarecilik yapmakta olan imâmın topluma karşı sorumluluklarının nelerden ibaret olduğu ve imâmet makamının dini sorumluluklarının hangi naslarda, nasıl tayin edildiği ve hangi hususların hükme bağlandığı önemli bir tartışma konusu olmuştur.¹⁸

İmamet tartışmalarında sıkça kullanılan kavramlardan biri olan halifenin peygamberin varisi olması noktasında nübüvvet vazifesinin külliye tamamlanmadığı ve “Ehl-i Beyt” ve masum imâmlar vasıtasıyla kıyamete kadar süreceği iddiasını ortaya atan Şia karşısında Ehl-i Sünnet'in, imâmete yüklediği mistik anlam ayrı bir tartışma konusu olarak kelâm kitaplarındaki yerini almıştır.¹⁹ İmâmın uygulamakla yükümlü olduğu cezai müeyyidelerin ölçü ve sınırlarının belirlenmesi tedvin asrında özellikle fıkıh alanında usul tartışmalarının temel konularından biri olması dolayısıyla önemlidir.²⁰

İmâmet konusuyla ilgili olarak karşımıza çıkan problem alanlarından biri

¹⁸ İbn Hazm el-Endülüsi ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (Kahire: el-Mektebetül-Hancî, ts.), c. IV, s. 90; Eş'arî, *Makalât*, s. 21;

¹⁹ Ebû Naîm el-İsfahan, *el-İmâme ve'r-red alâ'r-Râfda*, (thk. D. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakihî, Medine: Mektebetül-Ulûm vel-Hukm, 1994), s. 205-382; Ebul-Hüseyn el-Malatî, *e't-Tenbih ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*, (thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turas, ts.), s. 28.

²⁰ Mustafa Öz-Avni İlhan, a.g.m., s. 201.

de imâmın peygamberin varisi olması hasebiyle dini savunma görevinin mahiyetiyle ilgilidir. İmâmete hamledilen bu görevin yerine getirilmesi sadedinde cihad, savaş ve her türlü mücadeleyi içeren eylemlerde imâmın desteklenmesi ile ilgili tartışmalar önemli bir yer tutmuştur.²¹ Karşı tarafından mü'min mi kâfir mi olduğuna dair değerlendirmelere de kapı aralayan bu sorun karşısında Hariciler'den itibaren büyük günah işleyenin durumu ve kâfir ve müşrik kavramları imâmet tartışmalarının temel konularından biri haline gelirken Şîi imâmet teorisinde imâmetin inanç sistemi olarak inşa edilmesi Ehl-i Sünnet kelâmcılarının da konuyu aynı bağlamda değerlendirmelerine yol açmıştır.²²

İmâmet tartışmalarının diğer bir konusu da imâmın nesebi meselesidir. Hz. Peygamber'e isnat edilen imâmın Kureyş'ten olması gerektiğine dair hadisle ilgili tartışmalar "Sakîfe"²³ hadisesinden itibaren Müslümanların tartıştığı konular arasında yer almıştır.²⁴

İslam siyaset düşüncesi metinlerinde imâmetle ilgili olan en önemli konulardan biri de imâmın vasıflarıdır. İmamın erkeklerden olması, reşit olması, hür ve dinin esaslarına dair bilgisinin yeterli olması hatta müctehid olması gibi şartlar genel itibariyle imâmın sahip olması gereken vasıfları ifade etmektedir. İmâmet makamına oturan şahsın faziletli olması, adil ve cesur olması, akıl ve zekâ bakımından yeterli olması, zalim ve korkak olmaması gibi şartlar da ayrıca zikredilmiştir.

²¹ İmâmetle ilgili tartışmalarda imâmetin dinin en önemli zaruretlerinden biri olduğu fikri, başta Zeydiler, İsmailîler, Karmatiler, Fatımîler, Nizârî ve Müstâlîler gibi fırkalar tarafından savunulduğu ve Zeydîlik tarihindeki tartışmaların temelde imâmetle ilgili olduğu görülmektedir. Bkz. Öz-İlhan, a.g.m., s. 201.

²² Bağdadî, *el-Fark*, s. 20. Konuyla ilgili değerlendirmeler aynı şekilde Sünnî fıkıh metinlerinde de ele alınmıştır. Bkz. İbrahim b. Musa eş-Şatûbî, *el-İtisâm*, (thk. Selim b. İdül-Hilâlî, Riyad: Daru İbn Affân, 1992), s. 113.

²³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçimi için Müslümanların toplandıkları yeri ifade eden bu kavram İslam mezhepleri tarihinde ilk halife seçimi ile ilgili genel bir isimlendirmeyi ifade eder. Geniş tartışmalar için bkz. Eş'arî, *Makalât*, c. II, s. 344; Şehristânî, *el-Milel*, s. 22.

²⁴ Adûduddîn el-İcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, (thk. Abdurrahman Umeyra, Lübnan: Darul-Ceyl, 1997), c. III, s. 580.

Yukarıda zikredilen imâmetle ilgili genel tartışma alanları kelâm ve fıkıh literatüründe ele alınmakla birlikte Maverdî, Gazalî, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi düşünürlerin siyasetle ilgili eserlerinde de geniş yer bulmuştur. 16. yüzyıla gelindiğinde imâmet, hilafet ve saltanat gibi konuların genelde İslam düşüncesinin özelde ise Osmanlı siyaset düşüncesinin, ayrıca siyasetnâme, nasihatnâme ve ahlak risalelerinin ortak konusu haline geldiği görülmektedir. Bu risalelerden birinin önemli bir örneğini 16. yüzyılın başlarında İslam dünyasına kazandıran Huncî'nin imâmetle ilgili görüşlerinin ele alınması, İbn Haldun sonrası İslam siyaset düşüncesinde imâmetle ilgili problem alanlarının değişip değişmediğine dair önemli ipuçları sunacaktır. Bu maksatla aşağıda Huncî'nin hayatı ve imâmetle ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Bir Siyasetnâme Yazarı Olarak Fadlallah Rûzbihan Huncî, Hayatı ve Eserleri

15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Horasan bölgesinde yaşamış olan Huncî bölgede yetişmiş olan önemli tarihçi ve siyasetnâme müelliflerinden biridir. Horasan, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere, dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmış ve İslam düşüncesine çok büyük katkılar sunmuş olan âlimlerin yetiştiği münbit bir coğrafyanın adıdır.²⁵ İslam siyaset düşüncesi İbn Haldun ile elde ettiği ivmeyi Osmanlı'da ahlak ve ıslahat risaleleri üzerinden devam ettirirken, Horasan bölgesinde 16. yüzyıldaki bu temsiliyetini Huncî üzerinden devam ettirmiştir.²⁶

Safevîler, Babürlüer, Akkoyunlular ve diğer hanlıklar arasında cereyan eden siyasi çatışmalara şahitlik eden bir siyaset âlimi olarak Huncî, ilim hayatını yoğun mezhep çekişmelerinin ortasında sürdürmeye çabalamıştır. 15.

²⁵ Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c. XVIII, s. 235.

²⁶ Ann. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval İslam, An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*, (London: Oxford University Press, ts.), s. 178.

yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde Horasan bölgesinde yaşanan siyasi çekişmelerin entelektüel düzlemde çok farklı yansımalarının olduğu ve bu çekişmelerin Şîi-Sünnî imâmet ve saltanat (sultanlık) tartışmalarını da etkilediği görülmektedir.²⁷ Abbasî hilafetinin Moğollar tarafından ortadan kaldırılması (660-1258) neticesinde bölgeye hâkim olan en önemli siyasi güç Timur hanlıkları olmuştur.²⁸ Timur'un vefatından sonra (ö. 807-1405) İslam dünyasında üç büyük bölge hâkimiyeti ortaya çıkmıştır. Batıda Osmanlı Hanedanlığı, Horasan bölgesinde Özbek hanlıkları²⁹ ve Şîi-Safevî hanedanlıkları³⁰ ve Kuzey İran'da Akkoyunlu hanedanlıkları hâkimiyet sağlamıştır.³¹ Bu hanedanlıkların desteklediği mezhebin siyasi görüşü mevcut otorite üzerinde doğrudan etkili olduğundan Huncî'nin siyasi çekişmelerin ortasında yer alan âlimlerin kaderini paylaştığı görülmektedir.³²

Şiraz'da 860-1456 yılında dünyaya gelmiş olan Rûzbihan Huncî, Aslen Lâristan bölgesinde yer alan Hunç kasabasına nisbet edildiği için Huncî olarak bilinir. Adı daha çok Fazlullah Rûzbihan Huncî olarak bilinen müellifimizin künyesi kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Bunlardan en çok bilineni ise şudur: Ebu'l-Hayr Emînuddin Fazlullah b. Rûzbihan b. Fazlillah el-Huncî el-İsfehanî.³³

²⁷ M. Nizamuddin, "Sulûk al-Mulûk of Fadl Allah İbn Ruzbihân", *Journal of the Pakistan Historical Society* 13-3, (1964): 311.

²⁸ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. II, s. 270; Hamza Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 38, (2006): 2-3.

²⁹ Horasan bölgesinde hüküm sürmüş olan Özbek Hanlıkları hakkında bkz. Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XXXIV, s. 106.

³⁰ Tufan Gündüz-A. Engin Beksaç, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XXXV, s. 451.

³¹ C.A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, (London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1970), c. I, s. 300-301.

³² Tahsin Yazıcı, "Huncî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XVIII, s. 374.

³³ El-Muhamî Abbas el-Azavî, *et-Ta'rif bi'l-Müerrihîn: fi Ahdi'l-Moğol ve't-Turkman*, (Bağdat: Şirketü't-ticare, 1957), s. 242.

İlk tahsilini babasının yanında tamamladıktan sonra genç yaşta hacca giden Huncî, Hicaz bölgesinden Şiraz'a geçerek burada Aristo ve Platon felsefelerini tahsil etti. Yirmili yaşlarda ikinci kez hac ziyaretinde bulundu. Mekke'deki Mısır ulemasından ve *ed-Dav'ü'l-lâmi'* müellifi imâm Muahmmmed Sehâvî'den Ehl-i Sünnet'in temel hadis kaynakları olan Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'i tahsil etti. 25 yaşında gittiği hac yolcuğu sırasında Hicaz'da Gazalî'nin *İhyâ-u Ulûmu'd-dîn* adlı eserleri üzerinde çalıştığı ve şeyh Sühreverdî'nin *Ravzatu'l-avârif* adlı eserini incelediği bilinmektedir.³⁴ Daha sonra Şiraz'a geri döndü ve orada şerî ve akli ilimleri tahsil etmeye devam etti. Şâfiî âlim Eminüddîn-i Şirazî'den ders aldı. Ayrıca Osmanlı medreselerinde eserleri okunan Horasan bölgesinin ünlü âlimi Celâleddîn Devvanî'den de ders aldı.³⁵ Moğol sonrası siyasi boşluğun doldurulması maksadıyla Huncî'nin şer'î ahkâmın kodifiye edilmesi ve Maverdî'den miras kalan İslam siyaset teorisinin pratiğe yansıtılması noktasında Devvanî'den etkilendiği anlaşılmaktadır.³⁶

Hac yolculuklarında çeşitli şehirlerde bir müddet kalan Huncî, Mısır'da Memlûk hükümdarı Kayıtbay'ın (ö. 1496) sarayında ikamet etmiştir. 892-1487'de gittiği Tebriz'de Akkoyunlu sarayında bir müddet kalan Huncî burada telif ettiği *Bedüz-zamân fi kıssati Hayy b. Yakzân* adlı eserini Yakub Bey'e ithaf etti. Bu dönemde Akkoyunlular hanedanının tarihini yazmaya koyuldu. Yakub Bey'in ölümünden sonra (ö. 1490) oğlu Baysungur'un (ö. 1492) himayesinde kaldı. Daha sonra Azerbaycan'dan ayrılarak Kâşân'a yerleşti. Bu sırada Şah İsmail Irak'ı işgal etti. Şeybanî Han 906-1500 yılında Horasan'ı aldıktan sonra onun sarayında bir müddet ikamet eden Huncî, Şeybanîler Şah İsmail'e (ö. 1524) yenildikten sonra Türkistan bölgesine yerleşince o da Şeybanî

³⁴ Lambton, a.g.e., s. 179.

³⁵ Ulrich Haarman, "Fadl Allâh b. Rûzbihân Khundjî", *The Encyclopaedia of İslam (Leiden: EI-New Edition, 1979)*, c. V, s. 53.

³⁶ Zebihullah Safa, *Tarih-e Edebiyat der İran*, (Tahran: y.y., 1363), s. 538.

Hanî Ubeydullah'ın yanına sığındı. Vefatına kadar da bu sarayda yaşadı ve 927-1521'de Buhara'da vefat etti.

Eserleri:

-*Bediüzzaman fi kıssat-i hayy b. Yakzan -Tarih-i*

Alâm Arây-i Emînî -Hidâyetü't-tasdîk ilâ

hikâyeti'l-harîk -Kitabü ibtâlû nehci'l-bâtıl ve ihmâlû

keşf'il-âtil

-*Mihmân-nâme-i Buhârâ*

-*Şerh-i Kasîde-i Bürde*

-*Şerh-i vesâyâ-yi Abdülhâlık-i Gucduvanî*

-*Sülûku'l-mülûk*

Sülûku'l-mülûk Adlı Eseri

Huncî'nin siyasete dair kaleme aldığı ünlü eseri olan *Sülûkul-mülûk* Buhara emiri Ubeydullah Han'a ithafen telif edilmiştir. Eserde başta imâmet olmak üzere saltanat, vezirlik, gibi siyaset düşüncesinin temel kavramlarının yanında, devlet başkanının ve diğer devlet görevlilerinin yapması gerekenler gibi konular ele alınmıştır.³⁷

İslam siyaset düşüncesi tarihinde birçok çeşidi bulunan bir tür nasihat kitabı olan bu eser hakkında ilk kapsamlı çalışmaların M. Nizamuddin tarafından yapıldığı bilinmektedir. Huncî'yi "anayasal (kurumsal) devlet" hükümeti elde edebilmek için hukuk normlarını İslam hukukuna göre kodlayan

³⁷ Hasan Enûşe, *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârisî: Edeb-i Fârisî der Asya-i Meyâne*, (Tahran: y.y., 2002), c. I, s. 701.

ve imâmet ve saltanat kavramlarını Hanefî ve Şafîî fikhına göre yorumlayan önemli bir İslam teologu olarak tanıtan M. Nizamuddin, Huncî'nin *Sülûku'l-mülûk* adlı eserini "hükümet devleti"nin (government state) el kitabı şeklinde tanımlamıştır.³⁸ Buhara emîri Ubeydullah Han (ö. 1539) zamanında telif edilen bu eseri M. Nizameddin, idarecilerin yol göstericisi mahiyetinde bir nasihat kitabı olarak tanıtmaktadır.

On beş bölümden oluşan kitapta idarecilerin günlük yapmaları gerekenler, İslam açısından, Kur'an'ın emirleri ve Hadislerde zikredilen yönetimle ilgili kurallar ve halifelerin uygulamaları çerçevesinde yorumlanmaktadır.³⁹ Siyaset düşüncesi ve devlet yönetimi konularını içeren bu eserde Maverdî'nin *Ahkâmu's-sultaniye'sine* benzer şekilde tasnif edilmiştir. Eserde yöneticilerin sahip olması gereken vasıflar, şartlar ve sorumluluklar sıralanmakta, imâm, sultan, vezir ve diğer devlet görevlilerinin vazife ve sorumlulukları zikredilmektedir. Ayrıca ehl-i zimmete karşı nasıl davranılması gerektiği, sivil ve bürokratik kurallar, Kur'an ve Hadis'ten yararlanılarak İslam Fıkhı ve Sünnî kelâm teorileri çerçevesinde açıklanmaktadır.⁴⁰

Modern çalışmalar içerisinde bu eser hakkında en kapsamlı değerlendirmeyi Ortaçağ İslam siyaset düşüncesi çalışmalarıyla tanınan A. K. Lambton yapmıştır.⁴¹ *State and Government in Medieval İslam* adlı çalışmasında Lambton, din ve siyaset, hukuk, otorite ve iktidar gibi başlıklarla Ortaçağ İslam siyaset düşüncesini incelemiştir. İlgili eserinde Câhız, İbn Kuteybe, Bakıllanî, Bağdadî, Maverdî, Gazalî, Farhreddin Razî, İbn Teymiyye ve İbn Haldun'la birlikte ele aldığı Huncî'nin imâmet ve saltanat görüşleri ile ilgili değerlendirmelerinde onun Şîî imâmet teorilerinde Sünniliği temsil eden ve

³⁸ M. Nizamuddin, a.g.m., s. 310-311.

³⁹ Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, (Oxford: Trustees of the British Museum, 1966), V. II, s. 448.

⁴⁰ M. Nizamuddin, a.g.m., s. 310-311.

⁴¹ Lambton, a.g.e., s. 178.

Şia'dan farklılaşan yönlerini ortaya koymaktadır. Lambton çalışmasında Ortaçağ İslam siyaset düşüncesinin İbn Cemaa, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi simalar tarafından İslam dünyasının batısında temsil edildiğini buna paralel olarak İslam dünyasının doğusunda ve Şia'nın daha güçlü olduğu bir coğrafyada ise Huncî tarafından temsil edildiğini belirtmektedir. Lambton'un Huncî'yi İslam siyaset düşüncesi geleneğindeki önemli isimlerle birlikte zikretmesi ve onun "fıkhi siyaset" anlayışından farklı olarak siyasetnâme ve nasihatnâme tarzında telif ettiği eserindeki imâmet ve saltanat kavramlarının kökenleriyle ilgili değerlendirmeleri dikkate değerdir.⁴²

Huncî'yle ilgili diğer bir kapsamlı çalışma Antony Black tarafından yapılmıştır. Black *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present* adlı eserinde ele aldığı İslam siyaset düşüncesinin tarihi yönüyle ilgili değerlendirmelerinde özellikle Huncî'nin hocası olan Devvanî'nin görüşlerine yer vermekte ve Devvanî'nin Tusî'nin ahlak geleneğini devam ettirdiğini ileri sürmektedir. Ayrıca onun Osmanlı ve Safevî siyaset düşüncesini derinden etkileyen ve Horasan bölgesinde siyaset düşüncesi alanında önemli izler bırakan eserler telif ettiğini belirtmektedir. Black, Huncî'nin eserinin kendi döneminin en önemli ve en çok bilinen "fikhî siyaset" eseri olduğunu da belirtmektedir. Black ayrıca Huncî'nin bu eserinin en önemli özelliklerinden birinin devlet yönetimi (government) ve şeriat ilişkisinin (law) ortak bir problem alanı olarak incelenmesi olduğunu ifade etmektedir. Black, konuyla ilgili çalışmasında Gazalî ve Maverdî'den oldukça etkilendiği açık olan Huncî'nin zaman zaman Şafîî ve Hanefî fikhına müracaat ettiğini, hatta bazı durumlarda bu iki mezhebin siyasetle ilgili görüşlerini uzlaştırdığını da belirtmektedir. Ona göre şer'î ahkâmın devlet yönetiminde hâkim olması gerektiği fikrine istinad

⁴² Lambton, a.g.e., s. 179.

eden Huncî'nin siyaset anlayışı, Ortaçağ İslam siyaset düşüncesinin genel özelliğini yansıtması bakımından önemlidir.⁴³

Huncî'ye Göre İmamet ve Saltanat

İslam tarihi boyunca Müslümanlar, devletin başında bulunan kişiye "halife", "emirü'l-mü'minin" ya da "imam" demişlerdir. Siyasetle ilgili eserlerde bu kavramlar devlet başkanı anlamında kullanılmakla birlikte imamet tartışmalarının temel kavramı olarak da zikredilmiştir.⁴⁴ İmâmet kavramının Sünnî doktrinde açısından en önemli dönüm noktası Maverdî'nin *Ahkâmu's-sultaniyye'sidir*. Maverdî'nin bu eserinde temellendirdiği imâmet teorisi tarih boyunca Sünnî-Fıkhî doktrininin belirleyicisi konumundadır.⁴⁵ Bu belirleyicilik kurucu ilkeler bakımından referans noktasını teşkil ederken, pratikler açısından farklı uygulamaların çeşitli dönemlerde tezahür ettiği görülmektedir.

Maverdî'le birlikte Sünnî imâmet teorilerinde etkili olan düşünürlerden biri de Gazalî'dir. İmâmeti fikhın konusu olarak ele Gazalî'ye göre⁴⁶ devlet başkanının tayini vacip hükmünde bir zorunluluktur. Hayatın merkezinde yer alan dinin, siyaset ve toplumun temel ilkelerini belirlediğini iddia eden Gazalî'ye göre toplum düzeninin devamı dinin korunmasıyla mümkündür. Dinin korunmasının yolu da devletin inşası ve devlet başkanın tayinidir.

⁴³ Antony Black, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, (NY-New York: Routledge, 2001), s. 186-189.

⁴⁴ Ferrâ, a.g.e., s. 65.

⁴⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, s. 27.

⁴⁶ Mustazhir Billâh'ın hilafetinin meşruiyetini savunan Gazalî'nin görüşlerinin detayları için bkz. Musa Koçar, "Dini Otorite Bağlamında Gazzalî'de İmamet ve Siyasal Egemenlik Sorunu", *Dini Araştırmalar* 6-18 (t.y.): 173-182; Ayrıca bkz. Özgür Kavak, "İki Âlim İki Halife Adayı: Cüveynî'nin Nizâmülmülk'ü Gazzalî'nin Müstazhir'i", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16-31 (2011): 35-66.

Huncî'nin imâmetle ilgili düşüncelerinin derli toplu bir şekilde yer aldığı en ünlü eseri *Sülûku'l-mülûk'tür*. Eserde; imâmet, sultan, vezir ve diğer devlet ricalinin görevleriyle ilgili bilgiler verildikten sonra devlet yönetiminde mevcut kurumların önemi ve yükümlülükleri hakkında pratik yöntemler sunulmaktadır.

Huncî'nin imâmetin tanımı ve imâmda aranacak vasıflarla ilgili olarak eserinde zikrettiği temel görüşleri Maverdî ve Gazalî'nin düşünceleriyle paralellik arz etmektedir.⁴⁷ Devlet yönetiminde meşruiyet sorununun giderilmesi için Huncî'nin imâmet, sultanlık ve vezaret gibi kavramları açıklarken naslara ve asr-ı saadet uygulamalarına müracaat etmesi Sünnî ve Şîî siyasetnâmelerinin ortak özelliği olarak onun eserinde de göze çarpmaktadır. Ancak Lambton'un da belirttiği gibi Gazalî, sultan ve halife kavramlarını birlikte ele alırken Huncî'nin siyasi pratikler açısından böyle bir şansını bulunmuyordu. Çünkü hilafet, onun döneminde fiili olarak Memlûk hanedanlığı uhdesinde idi.⁴⁸

Huncî, imâmetin inanç esaslarından biri olmadığını iddia ederek meseleyi siyaset ve fıkıh tartışmalarının dışına taşımıştır. Huncî, meselenin fıkıh literatüründe daha çok fûrûu'l-fikhin konusu olarak ele alındığını buna göre imâm tayin etmenin şer'i ahkâmda zorunluluk ifade eden vacip hükmünü aldığını belirtmektedir. Fıkıh ilminde "efal-i mükellefin" ya da "kitâbu'salat" bahislerinde ele alınan⁴⁹ imâmet meselesi ile ilgili olarak Huncî, konunun fıkıh

⁴⁷ Huncî, *Sülûku'l-mülûk*, (nşr. Muhammed Ali Muvvahid, Tahran: Şirket-i Sahamî İntişarat-i Kharezmî, 1362), s. 84-85.

⁴⁸ Lambton, a.g.e., s. 180. Daha sonra Mısır'ın Osmanlı'ya ilhak edilmesiyle hilafet makamını uhdesine alan Osmanlı'ya karşı Huncî'nin duyduğu hayranlık hilafetle sultanlığın meşruiyetiyle ilgili problem alanlarına da işaret etmektedir. Bkz. Gülşen Seyhan Alışık, "Fazlullah b. Rûzbihan-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarış", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2-4, (2005): 70-87.

⁴⁹ Bkz. Gazalî, *el-Müstasfâ*, (nşr. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi, Beyrut: Daru'l-Kütübül-İlriyye, 1993), s. 358; Ebû Muzaffer en-Nisaburî el-Kerabîsî, *el-Furuk*, (thk. Muhammed Tamum, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf el-Kuveytiyye, 1982), c. I, s. 48.

literatüründe sahihlik ya da müfsidlik başlıkları altında incelendiğini de belirtmektedir. Bir Sünnî olarak meseleye yaklaşan Huncî, meselenin ihtilaflı olduğunu belirtirken, "batıl mezhep"te olanların yanlış yollara saptıkları düşüncesini de dile getirmektedir. Ayrıca kelâm âlimleri arasındaki imâmetle ilgili ihtilaflara da değinen Huncî, bazı kelâmcıların imâmeti Hz. Peygamber'in hilafetinden ibaret olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Buna göre dinin ikame edilmesi ve toplumun ahlaklı bir şekilde birlikteliği için her bir şahsın ona tabi olması vaciptir. Bu çerçevede Huncî tarafından hilafet ve imâmet ancak insanlarla birlikte şehir ortamında yaşayan, dinin ve toplumun maslahatı ve tedbiri için gerekli olan en önemli unsur olarak tanımlanır. İslam ümmetine gelecek zararların bertaraf edilmesi ve ictimai düzensizliğin (afet ve fesat) giderilmesi imâm tayinini zorunlu kılan sebepler olarak zikredilir. Ayrıca Huncî, imâmın atanmasında dini ahkâmın uygulanmasının, sınırların muhafazasının ve İslam şehirlerine kâfirlerin müdahalelerinin engellenmesi hususunun öne çıktığını belirtir.⁵⁰

İmâmetin Şartları

Huncî eserinde imâmetle ilgili tanımlamaları yaptıktan sonra imâmetin şartlarıyla ilgili incelemesine geçmektedir. Daha çok kelâm eserlerindeki imâmet bahislerinde ele alınan şekliyle imâmetin şartlarını ortaya koyan Huncî, bu şartların gerekçelerini de naslardan getirdiği delillerle ortaya koymaktadır.⁵¹ İmâmetin on iki civarında şartı olduğunu belirten Huncî'ye bu şartlar içerisinde en çok tartışılanı Kureyşî'liktir.⁵² İmâmın Kureyşîliği meselesinin "imâmlar

⁵⁰ Huncî, s. 75.

⁵¹ Huncî, s. 78.

⁵² Buhârî, "Ahkâm", 2; Müslim, "İmâre", 4, 8-9, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Küûbu'l-Musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988), c. VI, s. 402. Diğer hadislerle ilgili ayrıca bkz. Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyşten'dir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İSTEM* 6, (2005): 87-104; Casim Avcı, "Kureyş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 444.

kureyştendir" hadisine dayandırılarak izah edilmesi meseleyi daha da karmaşık hale getirmiş olsa da tarihi süreçte Müslümanlar bu sorunu aşmayı başarmışlardır.

Huncî'ye göre imâmetin ikinci şartı imâmın dinin ahkâmını bilen bir müctehid olmasıdır. İmâmın dinin ahkâmını bilen bir müctehid olması şartı, imâmın sahip olması gereken ideal şartlardan biridir. Bu şartları taşıyan birinin imâmete getirilmesi ortaya çıkacak olan tartışmaları azaltacaktır. Nitekim "hulefây-ı râşidîn" in ehliyetli ve müctehid vasfına sahip sahabîlerden oluşması onlar hakkındaki tartışmaları önemli ölçüde azaltmıştır. Şia dışında ümmetin çoğunluğu onların müctehidlik vasfını doğrulamıştır.

İmamda aranacak şartların üçüncüsü onun re'y ve tedbir ehli olmasıdır. Dinin ahkâmını bilen imâmın re'y ve tedbir ehli bir şahsiyet olmasını beklemek akli bir zorunluluktur. Bunların yanında imâmın ilmi yeterliliğe sahip bir kişi olması da ayrıca önemlidir. Bu durumda imâmın olaylar karşısında tercih yapabilecek kabiliyette, tedbirli ve yeterli bilgiye sahip olması beklenmektedir.

İmâmetin dördüncü şartı olarak Huncî, imâmın mülkiyet prensiplerini bilmesi ve buna uygun hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre mülkiyet prensibini iktisat ilmini bilen ve ev ve şehir ekonomisinden anlayan bir şahıs olarak imâmın yeterli bilgi birikimine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Devlet başkanında aranan vasıflardan bazıları onun ahlaki yönüyle ilgilidir. Devleti adaletli bir şekilde yönetmesi beklenen imâmın sahip olması beklenen en önemli özelliği cesarettir. Huncî imâmet beşinci şartı olarak zikrettiği bu özelliğinin düşmanlara ve küffara karşı gelebilmesinin şartı olarak belirtmektedir.

İmamda aranması gereken altıncı şartın adalet olduğunu belirten Huncî'ye göre zalim bir kişi imâm olamaz. Yukarıda zikredilen cesaret vasfı,

İslam ahlak düşüncesinde de işlendiği üzere adalet duygusunun⁵³ itidal noktasıdır. Dolayısıyla imâmın küffara karşı cesur ve sağlam yürekli olması beklenirken Müslümanlara karşı adil, merhametli ve zulümden uzak bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Bu çerçevede Huncî tarafından imâmetin altıncı şartı olarak zikredilen adil olma vasfı, zulmetmemeyi ve hukuk ölçülerini bilen bir şahsiyet olmayı gerekli kılmaktadır.

Huncî tarafından imâmetin⁵⁴ şartlarından yedincisi olarak doğru kararlar alabilmek için bülûğ çağına ermiş olmak, sekizinci olarak doğruyu ve yanlış ayırt edebilmek için akıl sahibi olmak ve dokuzuncu olarak hür olmayı zikredilmektedir. Çünkü düşünce köleliği -özgür düşünememe-sultanlığa münafidir. Diğer şartları da ayrıca sıralayan Huncî'ye göre imâm olacak şahıs erkek olmalı duygu organları tam ve sağlam olmalı ve iyi bir hatib olmalıdır.

İmam Tayininin Usulü

Siyaset eserlerinde, kelâm ve fıkıh metinlerinde zikredilen imâmetin tayin şartlarının yanında imâm tayininin usulü de ayrı bir başlık altında incelenmektedir. İmam olacak kişide aranan şartların tamamlanması sonrasında imâmın görevine atanması ve bu görevin tensibi için ona biat edilmesi süreçleri ortaya çıkmaktadır. İmam olacak kişiye biat edilmezse imâmetin şartları tamamlanmamış olacaktır.⁵⁵

Maverdî'nin aksine⁵⁶ İmâmetle ilgili şartları dört şekilde inceleyen Huncî birinci şart olarak Müslümanların tamamının imâm olacak şahsın imâmeti hususunda birleşmesini dile getirmektedir. Hususen “ulema, kuzat, ruesa'nın”

⁵³İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-ahlâk*, (Thk. İbnul-Hatîb, Beyrut: Mektebetü's-sekafetü'd-dünya, ts.), s. 125.

⁵⁴ Huncî, s. 79.

⁵⁵ Huncî, s. 79.

⁵⁶ Maverdî imâmetin tayin şartını üç olarak zikretmektedir. Bkz. Maverdî, a.g.e., s. 1516.

imâma biat etmesinin önemine değinen Huncî meşruiyetin en önemli yolunun bu olduğunu belirtmektedir. Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin imâm tayin edilmesinin bu şartla yerine geldiğine değinen Huncî imâmetin tayini için gerekli olan sayının belirtilmediğini söylemektedir. İnsanlar arasında imâm olmaya layık görülen birine "ehli hal ve'l akd'in atamasıyla imâm olabileceğini belirten Huncî biat eden cemaatin de "şuhud ehlinin" sıfatlarına sahip olması gerektiğini belirtir. Aynı anda iki imâmın olmasının caiz olmadığını belirten Huncî bu görüşünü de bir hadise dayandırarak açıklamaktadır: "Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: Yani aynı anda iki halifeye biat edilirse onlardan ikincisini katledin."⁵⁷

İkinci imâma biat etmenin batıl olduğu belirtilen bu Hadise istinaden Huncî, ikinci bir imâma itibar edilemeyeceğini belirtmektedir. Böyle bir olayın gerçekleşmesi halinde savaş ve fitnenin kaçınılmaz olduğunu belirten Huncî'ye göre aynı coğrafyada ve bölgede yaşayan iki kişinin hilafetinin caiz değildir. Ayrıca imam olarak tayin edilen kişinin kendi bölgesinde yaşayan, tanıdığı ve bildiği insanlardan vali ve naibler ataması gerekir.

İmâmete tayin şartlarından ikincisinin tayin ve istihlaf ve vasiyet yöntemi olduğunu belirten Huncî Hz. Ömer'in hilafetini örnek göstererek Hz. Ebubekir'in imâmetin şartlarını taşıyan Hz. Ömer'i kendisi hayatta iken halife olarak tayin ettiğini belirtmektedir.⁵⁸ Buna göre ashabın tamamının onayı alındıktan sonra Hz. Ömer, imâm olarak tayin edildi. Bu durumda Hz. Ali'nin de ona biat etmesinin imâmetin Haşimoğulları'nın dışında birine de verilebileceğinin delili olduğunu belirten Huncî, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra diğer sahabilerin halifeye biatlarını yenilediklerini ve böylece ona itaatin farz olduğunu aktarır. Huncî ayrıca bir kimsede imâmetin şartları toplanmışsa mevcut imâmın onu

⁵⁷ Muslim, *Kitabu'l-imâre*, 15; Beyhâkî, *Kitabu'l-Kitâl*, 16547.

⁵⁸ Huncî, s. 80.

halife tayin etmesinin şart olduğunu belirtir. İmâmetten kastedilenin İslam coğrafyasının (havza-i İslam) korunmasıdır. Bu coğrafyayı korumak noktasında her kim imâmete layıkta imâm olacak olan da odur. Diğer şartlar diğerlerinde daha fazla bile olsa asıl olan bu korunmadır. Huncî bu şartlar eğer imâmın babasında ve oğlunda varsa onları imâm olarak istihlaf edebileceğini belirttiğinden sonra imâmetin miras yoluyla bırakılmayacağını da belirtir.

Huncî'ye göre İmâm tayin etmenin üçüncü yolu şuradır.⁵⁹ Şura yönteminde imâmetle ilgili işleri görüşmek üzere belirlenmiş iki ya da daha fazla kişinin alacağı karar belirleyici olmaktadır. İmâmetle ilgili toplanarak karar alan bu müşavere heyeti imâmın kim olacağına dair istişare ettikten sonra kararını verir. Bu yöntemin de istihlaf veya vasiyete benzediğini belirten Huncî, ayrıca bu yöntemin en önemli farklılığının mustahlefin henüz müteayyin olmaması olduğunu belirtir. Bu heyetin dışında bir kimsenin ya da imâm olacak kişinin rızası şart değildir. Huncî'ye göre halife hayatta iken mustahlef üzerinde ittifak etmeleri de caiz değildir. Ancak halifenin kendisi buna müsaade ederse o zaman caiz olur. Şura heyeti eğer imâmdan sonra ihtilafın artmasından korkarsa ondan ruhsat isterler. Halife olarak ahdedilen (ma'hudun ileyh) kişinin imâmetin şartlarını taşıyor olması, küçük yaşta olmaması ve fasık olmaması beklenir. Ve ma'hudun ileyhte -ki halifedir- ahd vaktinde imâmetin şartları bulunmalıdır. Dolayısıyla imâm-ı mustahlef, ehli hal ve'l-akd kendisine biat etmediği müddetçe imâm değildir. Eğer halife kendi kendini azlederse münazil olur ve hilafet ahdedtiği kişiye geçer. Hz. Osman'ın hilafetinin şurayla sabit olduğunu belirten Huncî, Hz. Ömer'in Ebu Lu'lu' tarafından yaralandığında hilafet konusuyla ilgili altı kişi gündeme geldi ve Hz. Ömer'in vefatından sonra ehl-i hal ve'l-akd h-Hz. Osman üzerinde ittifak etti. Hz. Osman'ın imâmeti

⁵⁹ Huncî, s. 81.

münakid oldu. Aynı şekilde Hz. Ali'nin hilafeti de ehl-i hal ve'l-akdin icması ile gerçekleşti.

Huncî bu bilgileri aktardıktan sonra Hz. Ali'nin halife seçimiyle ilgili olarak ortaya çıkan ihtilaflara işaret etmekte ve Şam ve Irak'da bazılarının ona biat etmediklerini aktarmaktadır. Muhalefet edenleri bağı olmakla "suçlayan" Huncî, bütün ümmetin ittifakıyla Hz. Ali'nin haklı olduğunu iddia etmektedir. Huncî daha sonra Hz. Ali'nin şehid edilmesinin ardından ehl-i hal ve'l-akdin onun iki oğluna imâmet şartlarını taşıdıkları için biat ettiklerini aktarmaktadır. Hz. Hasan'a itaat etmenin Müslümanlara farz olduğunu belirten Huncî ondan sonra "nübüvvet hilafeti"nin sona erdiğini belirtmektedir. Huncî, bu beş halifeye "Hulefay-ı Râşidîn" dendiğini ve onların hilafetinin sahabenin icmasıyla gerçekleştiğini de belirtmektedir. Dinin ve şer'in doğru yolunun onların zamanında "sırat-ı müstakime dâhil olduğunu iddia eden Huncî'ye göre dinin ekser ahkâmı ve icmalar onların hilafeti zamanında mukarrer oldu.

Huncî'ye göre imâmetin dördüncü yolu istila ve şevkettir. Sünnî düşünce geleneğindeki genel kabulü düşüncelerinde aksettiren Huncî, imâmın vefatından sonra insanların kendisine biat ettikleri ve halife dedikleri şahıs imâm olarak atanmıştır. Bu durumda halife olan şahıs eğer insanlara güç ve askerlerle kahırda bulunurlarsa yine de onun imâmlığı münakid olur. İster Kureyşî olsun ya da olmasın, ister Arab ya da Acem ya da Türk olsun ve isterse bütün şartları taşıyor olsun ve ister fasık ve cahil ve her ne kadar bu fiille o müstevli ve asi olsun. Ve güç ve istila vasıtasıyla imâm yerini almış ona da sultan denir ve halife imâm ona itlak edilebilir. İmâmetin şartlarından biri olarak zikredilen ve naslara dayandırılarak açıklanan imâmın Kureyşîliği tartışmalarına fıkıh uleması "imâm kureyşî olmasa ve insanların imâma ihtiyacı varsa bu makamı elde eden kişi sultan olur." Şeklinde açıklama getirmektedir.

Huncî'ye göre eğer imâmet şartlarını taşıyan İsmailoğullarından bir kimse yok ise, bu şartları kendisinde toplayan Acem'den bir kişi de olsa imâm

tain edilir veya vali yapılır. Huncî'ye göre burada Acem'den kastedilen Arab'ın mukabilidir. Türk de Acem'e dâhildir. Eğer iki kişi imâmlığa aday olursa, âlim ama fasık ya da cahil ama adil olandan cahil-i adil imâmette evladır.

Huncî'ye göre imâmın masum olması da şart değildir. Şiî'lerin aksine Kureyşî ve Haşimî olması da şart değildir. Huncî imâmetle ilgili tartışma alanlarından biri olan gaybet meselesine de değinmekte ve Şia'dan farklı düşündüğünü de yine Ehl-i Sünnet çizgisinden izah eden Huncî, Nesefî'nin de belirttiği üzere imâmın zahir olması ve gizli olmaması gerekmektedir. Şia'nın görüşü ise imâmın gaybette olduğu ve muntazır olduğu Kureyşî olması gerektiği yönündedir. Huncî, imâmet Haşimoğulları'na has değildir ve "Evlad-ı Ali'ye" de mahsus değildir ve imâmın masum olması da şart değildir. Bunlarla birlikte imâm olacak şahsın kendi zamanının üstünü (efdali) olmak zorundadır. Ayrıca imâm siyaseti bilen dinin ahkâmını uygulama yeteneğine sahip İslam topraklarının sınırlarını muhafaza eden, mazlumun hakkını gözeten ve fıska düşmemiş biri olmalıdır.

İmam ve Sultan

Siyaset düşüncesi metinlerinde imâmet tartışmalarıyla birlikte sultan kavramı da tartışılmıştır. İmâmetin tarifi, imâm olacak şahısta aranacak şartlar ve imâm tayinin usulüyle ilgili genişçe bilgiler verdikten sonra Huncî eserinde sultan kavramına da değinmekte ve bazı özellikleri itibariyle sultanı imâmdan ayırmaktadır. İmâmet kavramına nisbetle daha az mistik anlam yüklenen sultan kavramını Huncî, şer'i örfte Müslümanlar arasında asker ve şevket gücüyle galip gelerek müstevli olan kişi şeklinde tanımlamaktadır. Bu durumun örfte göre belirlendiğini ifade eden Huncî, halkın sultana (ister adil ister cair olsun) şeriata muhalif olmamak kaydıyla her ne emr ve nehy ederse itaat etmesi vaciptir der. Buna göre kişinin kudreti nisbetinde ona nasihat etmesi vaciptir ve

ona halife, imâm, emirü'l-müminin ve halife-i resulullah demek caizdir ancak halifetullah demek caiz değildir.⁶³

Sultanın Görevleri

Huncî imâm ve sultanın görevlerinin imâmet ve saltanata ait temel ödevler olarak takdim etmektedir. Müslümanların imâm tayin etmelerinin "farz-ı kifaye" olduğunu ifade eden Huncî, toplum içerisinde imâm tayin etmemenin sonucu olarak isyanların açığa çıkacağını vurgulamaktadır.⁶⁰ İmâmete müstahak birisi eğer ayaklanırsa ederse Müslümanlar ona isyan etmemelidirler. İstila yoluyla yönetimi ele geçiren kişiye on görev düşmektedir. Bu görevler şunlardır:

- 1-Dinin muhafazasını sağlamak,
- 2-Adaleti sağlamak, insanlar arasındaki çekişmeleri ve düşmanlıkları gidermek için kuralları işler hale getirmek,
- 3-Müslümanların emniyeti ve emanı için İslam beldelerini (bize-i İslam) korumak, düşmanlardan arındırmak,
- 4-Allah'ın harimini korumak için sınır güvenliklerini sağlamak,
- 5-Kâfirlere karşı mücadele etmek ve onların İslam beldelerini istila etmelerini engellemek,
- 6-Zekât toplamak, fey' ve sadaka almak,
- 7-Beytülmalın ve hazinenin dolu olmasını sağlamak,
- 8-Toplumda eksik olan emniyet ve asayişini tamamlamak şeri ve hukuki işlerin yerine getirilmesi için vezaret, imaret ve kaza ve ihtisab işlerinin düzenli bir şekilde devamını sağlamak,

⁶⁰ Huncî, s. 87.

9-Ümmetin korunması ve siyaset tamamlanabilmesi devlet işleriyle ilgilenmek ve halkın durumlarını kontrol etmek.⁶¹

Sonuç

İslam siyaset düşüncesi tarihinde imâmetle ilgili tartışmalarda en dikkat çeken hususlardan biri imâmetin siyaset düşünürleri tarafından yokluğu düşünülemeyen bir makam olarak algılanmasıdır. İmamın risalet makamının varisi olduğu telakkisi ve bu çerçevede belirginleşen imâmetin zorunluluğu düşüncesi, klasik siyaset felsefelerinde dile getirilen devletin zorunluluğu düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. Buna göre devletin zorunluluğu ölçüsünde imâmetin de zorunlu olduğu ilkesi İslam siyaset düşüncesinin temel kabulü olmakla birlikte bu kabul, başta kelâm ve fıkıh metinlerinde olmak üzere İslam siyaset düşüncesini yansıtan siyaset ve ahlak risalelerinde ve siyasetü'l-mülûk eserlerinde de dile getirilmiştir. İmâmet, siyasetle ilgili eserlerde kimin tarafından temsil edileceği çeşitli usul ve kaidelerle belirlenmiş bir makam şeklinde algılanmıştır. İmâmetin şartları, usulü ve imâm olarak atanacak şahısta aranacak vasıflarla birlikte imâmın tayin usulu ve sultan kavramı bu algı çerçevesinde yorumlanmıştır.

Huncî'nin de belirttiği üzere Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından meydana gelen imâmet sorunu, usul ve çerçevesi bakımından sahabe tarafından çözümlenmiştir. Bu belirlenim, bilinçli ve sistemli bir düşünmeyi gerektirmemekle birlikte sonraki dönemlerde geliştirilen mezhebi sistemlerin doktrin kaynağı haline gelmiştir. Özellikle Huncî'nin de müntesibi olduğu sünnî imâmet teorisinin omurgasını oluşturan dört halife dönemi imâmet uygulamaları, sonraki teorik tartışmaları da etkileme kapasitesine sahiptir.

⁶¹ Huncî, s. 88.

Huncî'nin *Sülûku'l-mülûk* adlı eseri, sünî imâmet teorisinin derli toplu bir şekilde anlatıldığı, aynı zamanda klasik siyasetnâmelerde yer alan devlet adamlarına öğütleri de içeren özgün bir eserdir. Şîî imâmet teorilerini yer yer eleştirdiği eserinde Huncî'nin yaşadığı coğrafyanın siyasi çalkantılarından ve dini-mezhebi çekişmelerinden oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır.

İmâmetle ilgili görüşlerinde Huncî, klasik sünî teorideki kavram ve terimlerin sınırlamasını yaptıktan sonra imâmetin şartlarını ve imâm tayininin usullerini sıralamakta ve sultan kavramını da imâmet teorisinin bir parçası olarak ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında sünîlikte imâmet ve sultan kavramlarının meşruiyet çerçevesi aynı ölçüler esas alınarak belirlenmektedir. Yani imam olacak kişide aranan vasıflar Şia'da olduğu gibi Ehl-i Bey'ten olma ya da nasla tayin edilme şeklinde değil risalet makamını temsil etme ve ehliyet usullerine göre belirlenmektedir. Huncî'nin de sıklıkla belirttiği üzere imam olacak kişinin adaletli davranması onun meşruiyetinin temel ilkesidir. Bu ilke ölçüğünde imam olacak şahısta aranan vasıfların tayin edilmesi sünî doktrininin açmazlarından biri olan Kureşî'lik sorununun Huncî döneminde çoktan aşılmış olduğunu da göstermektedir.

Huncî'nin eserinde dikkat çeken önemli bir husus da imamın ve sultanın ortak görevlerinden biri olan dinin muhafazası ve Müslümanların “emn u emâni” konusudur. Bu hususla ilgili olarak Huncî'nin sıklıkla vurgular yapması ve bu görevin imamın ve sultanın en önemli meşruiyet kaynağı olduğunu belirtmesi, onun yaşadığı dönemin siyasilerine yaptığı bir eleştiriye de içermektedir. Bu dönemde (15.-16. y.y.) Müslümanlar arasında yaşanan ihtilaflar ve özellikle Şîî-Sünî mezhep çatışmalarının siyasete yansımaları, dinin korunması kaygılarını da beraberinde getirdiği Huncî'nin metinlerinde göze çarpan diğer bir husustur.

Huncî'nin incelememize konu olan eserindeki imâmetle ilgili görüşlerinden hareketle onun klasik Sünî siyaset anlayışının fıkıh ve kelam

eserlerinde mevcut olan temel kaygılarını taşıdığını söylemek mümkündür. Bu kaygıların yansıtılması bir siyasetnâme tarzında telif edilmiş olan esere farklılık ve zenginlik kazandırdığı gibi onun bir nasihatname özelliği kazanmasına da yol açmıştır.

Kaynakça

-Alışık, Gülşen Seyhan, "Fazlullah b. Rûzbihan-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarış", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara: y.y., c. II, Sy. IV., (2005): 70-87.

-Avcı, Casim, "Kureyş", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXVI, s. 442-444.

-Aydın, M. Âkif, "İmamet", (DA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c. XXII, 203-207.

-Aydınlı, Osman, "Mu'tezilî Siyaset Düşüncesinde Değişim Süreci: Kâdî Abdulcebbâr'ın İmâmet Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, Sy. I, (2005): 113-146.

-Aydınlı, Osman, "Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dini Araştırmalar*, Ankara: y.y., Mayıs-Ağustos Sy. VII, c. III, (2000): 17-52.

-el-Azavî, el-Muhamî Abbas, *et-Ta'rif bi'l-Müerrihîn: fî Ahdi'l-Moğol ve't-Turkman*, Bağdat: Şirketü't-ticare, 1957.

-el-Bağdadî, Ebu'l-Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark beyne'l-fırak ve Beyânü'l-fraki'n-nâciye*, Beyrut: Daru'l-afâki'l-cedide, 1977, c. I.

-Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyşten'dir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İSTEM*, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sy. VI., (2005): 97-104.

-Black, Antony, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, NY-New York: Routledge, 2001.

-Cüveynî, *el-Ğuy'asü'l-ümem fi'l-tiyasi'z-zulem*, nşr. Abdulazim ed-dîb, y.y.: Mektebetü İmamu'l-Haremeyn, 1401, c. I.

-Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiiye, 1997, c. I.

-Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XVIII, s. 234-241.

-Ebî Şeybe, Ebû Bekr b., *el-Kitâbu'l-Musannef ft'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988, c. VI.

-Enûşe, Hasan, *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârisî: Edeb-i Fârisî der Asya-i Meyâne*, Tahran: y.y., 2002, c. I.

-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne 'an Usûlü'd-diyâne*, (Thk. Fukya Hüseyin Mahmud, Kahire: Daru'l-Ensâr, ts.

-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* thk. Naim Zerzor, y.y.:el-Mektebetü'l-asriyye, 2004-1426, c. I.

-el-Ferrâ, Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, nşr., Muhammed Hamid el-Fakiy, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiiye, 2000.

-Gazalî, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, thk. Abdullah Muhammed el-Halilî, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2004.

-Gazâlî, *el-Müstasfâ*, nşr., Muhammed Abdusselam Abdüşşafi, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiiye, 1993.

-Gündüz, Tufan-Beksaç, A. Engin, "Safevîler", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXXV, s. 451-457.

-Haarman, Ulrich, "Fadl Allâh b. Rûzbihân Khundji", *The Encyclopaedia of İslam Leiden: EI-New Edition*, c. V, (1979): 53.

-Huncî, *Sülûku'l-mülûk*, nşr. Muhammed Ali Muvvahid, Tahran: Şirket-i Sahamî İntişarat-i Kharezmî, 1362.

-İbn Hazm, el-Endulûsî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-müel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Kahire: el-Mektebetü'l-Hancî, ts., c. IV.

-İbn Nedim, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1997.

-İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-ahlâk*, Thk. İbnu'l-Hatîb, Beyrut: Mektebetü's-sekafetü'd-dünya, (ts.).

-İbnü'l-Ezrâk, Şemseddin, *Bedâi'u's-sülûk fi Tabai'il-mülûk*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, Bağdat: Vizâretü'l-A'lâms, ts.

-el-İcî, Adüduddîn, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Umeyra, Lübnan: Daru'l-Ceyl, 1997, c. III.

-İlhan, Avni, "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. I, İzmir, (1983): 137147.

-el-İsfahanî, Ebû Naîm, *el-îmâme ve'r-red alâ'r-Râfida*, thk. D. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakîhî, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hukm, 1994.

-Kafalı, Mustafa, "Özbek Han", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXXIV, s. 107-109.

-Kahveci, Niyazi, *İslam Siyaset Düşüncesi*, Ankara: Sinemis Yay., 2012.

-Kavak, Özgür, "İki Âlim İki Halife Adayı: Cüveynî'nin Nizâmülmülk'ü Gazzâlî'nin Müstazhir'i", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı, 2011/2, c. XVI, Sy. XXXI, (2011): 35-66.

-el-Kerabîsî, Ebû Muzaffer en-Nisaburî, *el-Furuk*, thk. Muhammed Tamum, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf el-Kuveytiyye, 1982, c. I.

-Keleş, Hamza, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Sy.

38, (2006): 63-81.

-Koçar, Musa, "Dini Otorite Bağlamında Gazzalî'de İmamet ve Siyasal Egemenlik Sorunu", *Dini Araştırmalar*, (y.y., ts.) c. VI, Sy. XVIII.

-Lambton, Ann. K. S., *State and Government in Medieval Islam, An introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*, London: Oxford University Press, ts.

-M. Nizamuddin, "Sulûk al-Mulûk of Fadl Allah İbn Ruzbihân", *Journal of the Pakistan Historical Society*, Karachi: y.y., c. XIII/3-4, (1964): 310322.

-el-Malatî, Ebu'l-Hüseyn, *e't-Tenbih ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turas, ts.

-Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, Kahire: Daru'l-Hadîs, (ts.), c. I.

-Onat, Hasan, "Şii İmâmet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, c. XXXII, (1992): 89-110.

-Öz, Mustafa, "Hişâm b. Hakem", (*DİA*), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, c. XVIII, s. 153-154.

-Öz, Mustafa - İlhan, Avni - Aydın, M. Akif, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2000, c. XXII, s. 203-207.

-Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Oxford: Trustees of the British Museum, 1966, V. II.

-Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", DA, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, 270-274.

-Safa, Zebihullah, *Tarih-e Edebiyat der Iran*, Tahran: y.y., 1363.

-Storey, C.A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, London: The Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland, 1970, c. I.

-eş-Şatıbî, İbrahim b. Musa, *el-I'tisâm*, thk. Selim b. İdü'l-Hilali, Riyad: Daru ibn Affân, 1992.

-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, y.y.: Müessesetü'l-Halebî, ts., c. I.
-eş-Şirazî, Ebu İshak, *et-Tabsira fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heytev, Şam: Daru'l-Fikr, 1403.

-Tarsusî, Necmuddîn, *Tuhfetü't-Türk* thk. Abdulkerim Muhammed Muti'el-Hadavî, y.y., ts.

-el-Umranî, Muhammed b. Ali, *el-Enbâ' f Târhi'l-hulefâ*, thk. Kâsım es-Samirâî, Kahire: Daru'l-âfâki'l-Arabiyye, 2001.

-Yazıcı, Tahsin "Huncî", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XVIII, s. 374.

-ez-Zehebî, Şemseddin Osman Kaymaz, *el-Müntekâ min Minhâci'l-i'tidal fî Nakdi'l-Kelâm-i Ehli'r-Rafd-i ve'l-Ptizâl*, thk. Muhibbuddin el-Hatib, y.y., ts.

Künye:

Kaplan, Yunus, "Fazlullah Ruzbihan Hunci'nin Süluku'l Mülük Adlı Eserinde İmamet ve Saltanat", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* II, (2014): 404-463.